

جایگاه سیاق در المیزان

محمد علی رضایی کرمانی

تفسیر ارزشمند (المیزان) تألیف مفسّر و قرآن شناس معاصر، مرحوم علامه طباطبایی در بین دیگر تفاسیر دارای جایگاه ویژه ای است. این برجستگی مرهون اخلاص، تلاش و بکارگیری روشهایی است که توانسته است آن را - با وجود عمر کوتاه چند دهه خود - در ردیف تفاسیر مشهور و بنام چند صدساله قرار دهد و گاهی از برخی از آنان پیشی گیرد، به گونه ای که اکنون برای دستیابی به دیدگاههای تفسیری و دریافت پیام قرآن، دست کم در کنار چند تفسیر مهم، نگرستن در تفسیر (المیزان) ضروری به نظر می رسد.

ویژگیهای این تفسیر گوناگون است و برخی از آنها در تفاسیر دیگر کم تر دیده می شود. از بین تمام ویژگیهای این تفسیر، سه مورد بسیار برجسته و ممتاز و فراگیر است:

۱. روش و مبنای تفسیری (المیزان) (تفسیر قرآن به قرآن)

این روش برای فهم قرآن به همراه استفاده از روایات صحیح معصومین (ع) درست ترین و استوارترین روش است. در جای جای تفسیر (المیزان) بهره گیری از این روش را برای فهم قرآن می بینیم، به گونه ای که در هر چند آیه، به آیاتی برمی خوریم که برای تفسیر آیات دیگر، فهرست شده و سپس نتیجه ای خاص از مجموع آیات به دست داده است.

۲. دربرداشتن مباحث موضوعی در حوزه فرهنگ و معارف اسلامی

این ویژگی در تفاسیر کهن بسیار محدود است، ولی در تفاسیر جدید قرآن به نسبت بیش تری وجود دارد. در تفسیر (المیزان) نزدیک به هشتصد موضوع در حوزه فرهنگ و معارف اسلامی آورده شده و به گونه ای کوتاه یا مفصل درباره آن بحث شده است. این ویژگی باعث گردیده تا برخی از این تفسیر به عنوان (دائرة المعارف تشیع) یاد کنند و انصاف این که این لقب، بسیار با مسمی است. ۲

۳. بهره گیری از سیاق و تناسب آیات یک سوره، در فهم قرآن

این شیوه و مبنای دربرخی از تفاسیر بسیار اندک به کار گرفته شده، به گونه ای که گاهی در یک سوره از سوره های متوسط، حتی در یک مورد هم از این مبنای شیوه استفاده نشده است. ولی در سرتاسر تفسیر (المیزان) برای فهم مراد قرآن و درک آیات، از سیاق آیه، آیه ها و جمله های قرآنی بهره گرفته و رازهای پنهان آیات را هویدا ساخته است، و جمله ها و آیات تکراری قرآن را از تفسیری تکراری و کلیشه ای، بیرون آورده است، و خواننده تفسیر را با روح و زنده بودن معنایی قرآن، آشنا کرده است. ۳

سیاق آیات و جایگاه آن در فهم قرآن

(سیاق) در اصطلاح اهل ادب به طرز جمله بندی که برگرفته از چینش و نظم خاص کلمات است، گفته می شود، به گونه ای که گاهی افزون بر معنای هر یک از کلمه ها و سپس معنای جمله، معنایی دیگر را نیز برای جمله به همراه آورد. بحث (سیاق) به راستی از مطالب غیر قابل انکار (مبحث الفاظ) است، از این رو می تواند در ادب، علم اصول، تفسیر و هر آنچه که در قالب لفظ بگنجد، مورد تحقیق و پژوهش قرار گیرد. ولی گویا به گونه ای گسترده و شایسته در متون، تحقیق نگردیده و درباره دلالت آن و حجیت آن کمتر سخن به میان آمده است. هر چند انصاف و حق این است که در گفت و گوهای روزمره، همه انسانها در همه ملتها و شاید با همه ویژگیهای زبانی و ادبی، به دلالت سیاق سخن و کلام، توجه نموده و بر مبنای آن قضاوت می کنند و زندگی روزمره خود را می گذرانند، از این رو نیاز به یادآوری نمونه عرفی آن وجود ندارد.

پس شاید بتوان گفت که حجیت (دلالت سیاق) برگرفته از سیره عقلا بوده است. البته این حقیقت پوشیده نیست که گاهی برخی از سیاق جمله و سخن، با واژه ها و الفاظ دیگری تعبیر می کنند، همچون قرینه کلام، هر چند (قرینه کلام) اعم از (سیاق کلام) است، ولی می تواند یکی از نمونه های روشن آن باشد.

قرآن نیز که معجزه کلامی است، از این قاعده عمومی بحث الفاظ جدا نیست، از این رو بحث (سیاق آیات) می تواند جایگاه ویژه ای در فهم و تفسیر قرآن داشته باشد.

این نکته نیز بی فایده نیست که بحث از (سیاق آیات) به تنهایی کارگشا نیست، و برای دستیابی به حقیقتی فراگیر در این باره، به یک معنی شناختی نسبتاً کامل در یک راستا و یک محور نیازمندیم. مباحث عمده ای که در این راستا قرار می گیرند، می توانند این مباحث باشند:

تناسب آیات و سوره، سیاق آیه و آیات، اسلوب قرآن، تفسیر قرآن به قرآن، زبان دین و ...

همه مباحث یادشده به گونه ای به هم مربوط بوده و تداخل مفهومی و معنایی دارند و جای خوشبختی است که درباره هر یک از این مباحث - بجز بحث سیاق آیات - تحقیقات و پژوهشهای فراوان و نوشته های گسترده ای سامان یافته است.

(تناسب آیات و سوره) و (اسلوب قرآن) از مباحث عمده علوم قرآنی است که کتابهای اصلی و جامع علوم قرآن، همگی به این بحث پرداخته اند و نیز کتابهای مستقلی در این باره سامان یافته است. (تفسیر قرآن به قرآن) نیز به عنوان یکی از مبانی و روشهای تفسیر قرآن، در کتابهایی با عنوانهایی همچون (مناهج المفسرین) و (الاتجاهات التفسیریة) و مانند آن و یا معادل فارسی آن، بحث و بررسی مناسب شده است.

همچنین بحث (زبان دین) که در واقع بحثی عام و فراگیر است و موارد قبلی در درون آن جای می گیرد و به عنوان یکی از دهها موضوع آن، می تواند بررسی گردد. این بحث از گذشته در مجامع علمی - دینی مطرح بوده و اکنون نیز از موضوعات مطرح در معرفت دینی است که علاقه مندان فراوانی را به همراه دارد و در صورت دستیابی به حقایق آن، می توان به اعتقادات درستی دست یافت.

تفسیر (المیزان) و جایگاه سیاق آیات در آن

همان گونه که پیش تر گذشت، مرحوم علامه طباطبایی در سرتاسر تفسیر خود برای فهم آیات، از سیاق جمله، جمله ها، آیه و آیه ها بهره فراوان گرفته است، به گونه ای که با یک تورق و جستجوی اجمالی در جلد های گوناگون (المیزان)، فراوانی و گستردگی آن را می توان به روشنی دید. اینک برای بهره گیری مشخص و متقن از بحث سیاق آیات در تفسیر (المیزان)، فقط یک سوره را محور تحقیق و پژوهش قرار می دهیم، و هر چند آن را استقرایی ناقص می دانیم، ولی با نگرستن در تفسیر سوره های دیگر، به این حقیقت دست می یابیم که (سیاق آیات) و دلالت آن، جایگاه ویژه ای در تفسیر (المیزان) دارد. ۴

بررسی سوره احزاب در (المیزان) و جایگاه سیاق در آن

با نگاهی اجمالی در تفسیر سوره احزاب در (المیزان) به این عبارتها برخورد می کنیم:

وسیاق آیاتها یشهد، وفي سیاق النهی كشف (ج ۱۶ ص ۲۷۳) ۵، لکنّها من حیث وقوعها [الآیة] فی سیاق النهی (ص ۲۷۴) وفيه انّ السّیاق لا یساعد علیه (ص ۲۷۶) لکنّها [اسباب النّزول] اجنبیة غیر ملائمة لسیاق الآیات (ص ۲۸۰)، سیاق الآیتین یلّوح أنّ (ص ۳۰۵)، علی ما یعطیه سیاق الآیة، کوقوع الآیة فی سیاق...، ظاهر السیاق ان المراد (ص ۳۱۱)، فبعید من السّیاق (ص ۳۱۳)، یشهد السّیاق علی أنّ (ص ۳۲۱)، وان کان سیاق [الآیة] یلّوح الی أنّ (ص ۳۲۴)، والسّیاق یدلّ علی أنّ المراد، والذی أوردناه هو الأوفق لوقوعها فی سیاق [الآیة السّابقة] (ص ۳۳۶)، و... ۶

این عبارات، بیانگر بهره گیری از (سیاق آیات) در فهم قرآن است و در صورت شمارش در تمامی جلد های تفسیر، حجم بسیار بالایی را به خود اختصاص خواهد داد.

اینک آماری اجمالی از استفاده از سیاق آیات در تفسیر سوره احزاب آورده می شود که نشان دهنده درستی، از نقش مؤثر آن در فهم قرآن است. ۷

آیات سوره احزاب: ۷۳ آیه.

شمار آیاتی که از سیاق آیه در فهم آن بهره گیری شده است: ۱۳ آیه.

شمار مواردی که استشهاد به سیاق آیات شده است: ۲۱ مورد.

پذیرش دلالت سیاق آیه یا آیات: ۲۰ مورد.

نپذیرفتن دلالت سیاق آیه یا آیات: یک مورد.

بهره گیری از تناسب آیات در فهم قرآن: ۳ مورد.

از این رو در این جا به بررسی موارد یاد شده در سوره احزاب می پردازیم.

الف. سیاق آیات، مکی و مدنی بودن سوره

در آغاز تفسیر سوره احزاب، ضمن یادآوری از مفاهیم سوره، درباره مکی و مدنی بودن سوره، چنین آمده است:

(وسیاق آیاتها یشهد بأنّها ممّا نزلت بالمدينة.)

بدین سان سیاق آیات این سوره، تأیید کننده روایات و منقولاتی است که بر مدنی بودن سوره دلالت

دارد. ۸

در موارد فراوانی از تفسیر (المیزان) در آغاز هر سوره، استشهاد به سیاق آیات در جهت اثبات مکی ومدنی بودن سوره، دیده می شود.

ب. پذیرش برخی از اسباب نزول به دلالت سیاق آیه
(یا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تَطْعَمِ الْكَاْفِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا)
احزاب / ۱

ای پیامبر از خداوند پروا کن و از کافران و منافقان اطاعت مکن. که خداوند دانای فرزانه است.
مرحوم علامه در تفسیر آیه شریفه یاد شده می نویسد:

(چون آیه در سیاق نهی است، پس می توان به دست آورد که کافران، درخواست اموری را از پیامبر اکرم(ص) کرده اند و منافقان نیز با اصرار از حضرت می خواسته اند که پیشنهاد کافران را بپذیرد. از این رو به دلالت سیاق آیه، روایاتی که در سبب نزول آیه آمده، پذیرفته می گردد. آن دسته از روایات، دارای این مفهوم است که برخی از بزرگان قریش بعد از جنگ احد نزد پیامبر(ص) آمده و درخواست کردند که آن حضرت به بت پرستی آنان کاری نداشته باشد و آنان نیز در یکتاپرستی حضرت دخالت نکنند. سپس این آیه و آیه پس از آن نازل شد و حضرت را از پیروی از آنان بزداشت.

همچنین دلالت سیاق آیه، با پایان آیه که در بردارنده دو اسم از اسماء الحسنی است (علیم و حکیم)، مناسبت داشته و نیز تناسب این آیه با دو آیه بعد روشن می گردد.) ۹

ج. برداشت خاص از آیه با توجه به سیاق

۱. (وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنَ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) احزاب/ ۲
و از آنچه از پروردگار به تو وحی می شود پیروی کن، که خداوند دانای فرزانه است.
در تفسیر آیه چنین آمده است:

(هر چند آیه، مفهوم عام و گسترده خود را دارد، ولی چون در سیاق نهی آیه پیشین است، مراد از پیروی از وحی، پیروی از وحیی است که درباره اطاعت نکردن از کافران و منافقان آمده است و نیز جمله پایانی آیه : (إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) بر اراده این معنای خاص از آیه، در کنار معنای عام و گسترده آیه، دلالت دارد. پس مؤید دلالت سیاق آیه، جمله پایانی آیه است.) ۱۰

۲. (وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا) احزاب/ ۳

و بر خداوند توکل کن و خداوند کارساز را بسنده است.

این آیه نیز همچون آیه گذشته، افزون بر معنای عام و گسترده خود، به خاطر قرار گرفتن در سیاق نهی آیه (وَلَا تَطْعَمِ الْكَاْفِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ...) دلالت بر معنای خاصی دارد و آن توکل بر خداوند است در آنچه بر حضرت وحی گردیده است که از کافران و منافقان پیروی نکنند، هر چند خطر آفرین و مشکل

زا و وحشت آور باشد. ۱۱

بدین سان روشن می گردد که سه آیه نخست سوره احزاب، دارای تناسب بوده و در یک سیاق هستند (وحدت سیاق).

۳. (الذین یبَلِّغون رسالات اللّٰه ویخشونه ولایخشون أحداً الاّ اللّٰه وكفی باللّٰه حسیباً) احزاب/۳۹ همان کسانی که پیامهای الهی را می رسانند و از او پروا دارند و از هیچ کس جز خداوند پروا ندارند و خداوند حسابرسی را بسنده است.

هر چند پیامبران الهی تنها از حضرت حق خشیت و ترس دارند و هیچ گاه از غیر از او نمی هراسند، ولی سیاق آیه چنین نشان می دهد که انبیای الهی در تبلیغ رسالت از هیچ کس جز او نمی هراسند. و نیز چون کارهای پیامبران مانند سخنانشان برای تبلیغ دین است؛ در تبلیغ دین به هیچ گ و نه نمی هراسند. ۱۲

۴. (ماکان محمّد أباً أحد من رجالکم ولكن رسول اللّٰه وخاتم النبیین وكان اللّٰه بکلّ شیء علیماً) احزاب/۴۰

محمّد(ص) هرگز پدر هیچ یک از مردان شما نیست، بلکه پیامبر خدا و خاتم پیامبران است، و خداوند به هر چیزی داناست.

سیاق آیه برای دفع اعتراض برخی است که می گفتند: چرا حضرت با همسر پیشین پسر خوانده خود (زید بن حارثه) ازدواج کرده است. از این رو افزون بر معنای عام و گسترده آیه، این معنای خاص نیز اراده شده که پیامبر(ص) پدر زید بن حارثه نبوده تا ازدواج با همسر سابق وی، ازدواج با همسر پسر حقیقی به شمار آید. ۱۳

بنابراین آیه یادشده همراه با چهار آیه پیش از آن (احزاب /۳۶ - ۴۰) بیانگر یک قضیه بوده و با یکدیگر تناسب داشته و دارای سیاق متناسبی هستند.

د. نپذیرفتن برخی از دیدگاههای تفسیری به دلالت سیاق آیه

۱. (التّبیّ أولى بالمؤمنین من أنفسهم...) احزاب/۶

پیامبر(ص) از خود مؤمنان به آنها نزدیک تر و سزاوارتر است.

مرحوم علامه در تفسیر این آیه چنین گفته است:

(مراد از اولویت، این است که مؤمنان، پیامبر اکرم(ص) را در تمامی کارها بر خود مقدم بدانند، پس برخی از مفسران که اولویت در آیه را مقید ساخته اند و (اولویت در حکم) و (اولویت در دعوت) را از آیه استفاده کرده اند، اشتباه پنداشته اند، زیرا که آیه عام است و نیز سیاق آیه با دیدگاه آنان همراهی ندارد.) ۱۴

۲. (واذکرن ما یتلّی فی بیوتکنّ من آیات اللّٰه والحکمۀ انّ اللّٰه کان لطیفاً خبیراً)

احزاب/۳۴

[ای زنان پیامبر(ص)] هر آنچه از آیات الهی و حکمت که در خانه های شما خوانده می شود، دریادگیرید، خداوند ریزبین آگاه است.

(ذکر) در آیه به معنای (یادآوری) است و این که برخی از مفسران (اذکرن) را به معنای (اشکرن) دانسته اند و آیه را بدین گونه معنا کرده اند که: ای زنان پیامبر (ص) خداوند را شکر کنید که شما را در خانه هایی جا داد که قرآن و سنت در آن تلاوت می شود، با سیاق آیه سازگاری ندارد، بویژه آن که در پایان آیه دو اسم از اسماء الحسنی وجود دارد که با شروع آیه تناسب دارد و اگر (ذکر) در آیه به معنای (یادآوری) باشد، این تناسب رعایت شده است. ۱۵

نپذیرفتن برخی از اسباب نزول به دلالت سیاق آیات
مرحوم علامه در تفسیر نخستین بخش از سوره احزاب، روایتی را درباره سبب نزول آیات یادآور شده و آن را پذیرفته است و سپس چنین می نویسد:
(درباره سبب نزول این بخش از آیات، روایات و نقلهای دیگری رسیده است، ولی چون با سیاق آیات بیگانه است و سازگاری ندارد، آن را نمی پذیریم). ۱۶

وقوع مورد آیه به دلالت سیاق
(یا ایها النبى قل لأزواجک ان کنتن تردن الحیاة الدنیا وزینتها فتعالین أمتعنن وأسرحکن سراحاً جمیلاً) احزاب/ ۲۸
ای پیامبر به همسرانت بگو اگر زندگانی دنیا و جلوه های آن را می خواهید پس بیایید تا بهره مندتان سازم و به خیر و خوشی رهایتان کنم.
از واژگان آیه، شکوه و گلایه برخی از همسران پیامبر (ص) بر نمی آید، ولی از سیاق آیه و نیز آیه بعد، چنین برمی آید که برخی از همسران پیامبر (ص) از زندگی مادی خود در خانه پیامبر خشنود نبوده و از آن شکایت داشته و پیشنهاد زندگی بهتر و زینت و زیور دنیا را برای خود داشته اند. ۱۷

نپذیرفتن دلالت سیاق آیات به سبب روایات صحیح
(... انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیراً) احزاب/ ۳۳
همانا خداوند می خواهد که از شما اهل بیت هر پلیدی را بزدايد، و شما را چنانکه باید و شاید پاکیزه بدارد.

سخن درباره این آیه (آیه تطهیر) بسیار است، ولی آنچه در این جا سزاوار است یادآور شویم، این است که مرحوم علامه می نویسد:
(اگر پرسش شود: روایات درباره این آیه دلالت دارد که مراد از اهل بیت، حضرت علی و فاطمه و حسن و حسین - علیهم السلام - هستند، ولی این دسته از روایات با این که آیه، همسران پیامبر را نیز دربرگیرد، ناسازگاری ندارد، زیرا سیاق آیات خطاب به آنان است. در پاسخ می گوئیم: روایاتی از فریقین رسیده است که به روشنی دلالت بر اختصاص آیه به اهل بیت دارد و این که آیه، همسران پیامبر را شامل نمی شود.

و نیز اگر گفته شود: این روایات را به خاطر آن که سیاق آیات درباره همسران پیامبر است، نمی پذیریم؛ در جواب می گوئیم: تمام سخن این است که ما نمی پذیریم این آیه به آیات قبل، متصل بوده و در یک سیاق باشند. و در اصل، این آیه جداگانه نازل شده است و حتی یک روایت نیز که نزول این آیه را به همراه آیات مربوط به همسران پیامبر برساند، وجود ندارد. (۱۸)

سیاق آیه و پذیرش یکی از معانی گوناگون کلمه

۱. (وماکان لمؤمن ولا مؤمنة اذا قضی الله ورسوله أمراً أن یکون لهم الخیرة من أمرهم...) احزاب/۳۶

و هیچ مرد و زن مؤمنی را نرسد که چون خداوند و پیامبرش امری را مقرر دارند، آنان را در کارشان اختیار باشد.

از سیاق آیه چنین برمی آید که مراد از (قضی) قضای تشریحی است، یعنی حکم تشریحی خداوند و قانونگذاری، نه قضا و حکم تکوینی. و نیز سیاق آیه دلالت دارد که مراد از (قضی) تصرف در امور زندگی مردم است و نه تنها حکم شرعی که اختصاص به خداوند دارد. (۱۹)

۲. (واذکرن ما یتلی فی بیوتکن من آیات الله والحکمة...) احزاب/۳۴

ای زنان پیامبر! هر آنچه از آیات الهی و حکمت که در خانه های شما خوانده می شود، دریادگیرید. همان گونه که پیش تر درباره این آیه گذشت، از بین معانی گوناگون (ذکر) با توجه به سیاق آیه، معنای (یادآوری) که در برابر (فراموشی) است، سازگارتر است و این معنا با سیاق تأکید این آیات، مناسبت دارد. افزون بر آن، در این آیه (فی بیوتکن) تأکید دیگری است که دلالت سیاق را روشن تر می سازد. (۲۰)

دلالت سیاق آیه و ظهور آیه

(... و تخشی الناس والله أحق أن تخشاه...) احزاب/۳۷

ای پیامبر! از مردم بیم داشتی، حال آن که خداوند سزاوارتر است به این که از او بیم داشته باشی...

این آیه، درباره ازدواج پیامبر(ص) با همسر پیشین فرزند خوانده خود، زید بن حارثه سخن می گوید و در بین آیه می فرماید که از برخی مردمان که درباره این ازدواج سخنانی می گویند، بیم نداشته باشد. ظاهر آیه نوعی عتاب است، ولی سیاق آیه بر تأیید و نصرت و یآوری پیامبر دلالت دارد که از جمله های بعدی و نیز از جمله پایانی آیه (وکان أمراً لله مفعولاً) چنین برمی آید. از این رو تأیید پیامبر(ص) به صورت عتاب آمده است. (۲۱)

بهره گیری از سیاق آیه در اعراب کلمات

(تحیتهم یوم یلقونه سلام و أعدّ لهم أجراً کریماً) احزاب/۴۴

درود آنان در روزی که به لقای او نایل شوند، سلام است، و او برای ایشان پاداشی ارجمند آماده ساخته است.

از ظاهر سیاق آیه چنین برمی آید که (تحیّت) مصدری است که به مفعول (هم) اضافه شده و نه فاعل. از این رو معنای آیه بدین گونه است که مؤمنان در روزی که به لقای او نایل می شوند، از جانب پروردگار و ملائکه، سلام به آنان گفته می شود. پس آنانی که (هم) را در آیه فاعل پنداش ته اند، سیاق این آیه و چند آیه قبل را در نظر نگرفته اند. ۲۲

گسترش مفهوم آیه با توجه به سیاق

(ترجی من تشاء منهّن و تؤوی الیک من تشاء...) احزاب/۵۱

هر کدام از آنان [همسرانت] را که می خواهی از خود دور بدار و هر کدام را که می خواهی نزدیک بدار...

آیه شریفه، درباره واجب نبودن حقّ قسم بر پیامبر(ص) سخن می گوید، از این رو حضرت می توانسته اند، هر گونه که می خواهند، زمان حضور در نزد همسران خود را تنظیم کنند و هر کدام را بردیگری مقدم بدارند، ولی سیاق آیه مفهوم آیه را گسترش می دهد، بدین گونه که پیامبر(ص) افزو ن بر رعایت نکردن حقّ قسم، می توانند زنی که خود را به حضرت بخشیده است، بپذیرند و یا نپذیرند.

درباره مفهوم آیه، دیدگاههای دیگری نیز بیان شده است، ولی آنچه گذشت، با سیاق آیه و آیات پیش سازگارتر است، افزون بر آن که روایات اهل بیت(ع) همین دیدگاه را تأیید می کند. ۲۳

تناسب آیات (وحدت سیاق) و گسترش و یا محدود نمودن مفهوم آیه

(لا یحلّ لک النساء من بعد ولا أن تبدل بهنّ من أزواج ولو أعجبک حسنهنّ الاّ ما ملکک یمینک...) احزاب/۵۲

پس از آن دیگر هیچ زنی بر تو حلال نیست، و شاید که همسرانی را جانشین آنان سازی، گرچه زیبایی آنان تو را خوش آید مگر آنچه ملک یمین تو باشد...

همان گونه که پیش تر گذشت، (تناسب آیات) با بحث (سیاق آیات) بسیار به هم مربوط بوده و انس تنگاتنگی دارند. و در برخی از موارد، تناسب آیات همان وحدت سیاق است. در این آیه اگر آن را مستقل بپنداریم و با آیات پیشین متناسب ندانیم، معنای آیه این گونه است که همه زنان، برای آن حضرت حرام هستند، به جز زنی که حضرت او را برگزیده است، از این رو مفهوم آیه محدود می گردد.

اگر آیه را در تناسب با آیات پیشین بدانیم و همه را در یک سیاق فرض کنیم، آیه این گونه معنا می شود که به جز شش گروه از زنان که در آیه ۵۰ بیان شده، دیگر زنان بر تو حرام هستند، از این رو

مفهوم آیه با توجه به آیات گذشته گسترش می یابد. ۲۴

۱. رک: نشریه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۷۴، مقاله نگارنده با عنوان «انیم نگاهی به ترجمه تفسیر (المیزان)».

۲. برخی از فهرستهای تفسیر (المیزان) بدین گونه است:

دلیل المیزان فی تفسیر القرآن، الیاس کلانتری؛ فهرست راهنمای موضوعی (المیزان)، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم؛ مفتاح (المیزان) علیرضا میرزا محمد وهمکاران. دوفهرست اول، فقط فهرست موضوعی تفسیر (المیزان) بوده ولی فهرست سوم، جامع بوده و افزون بر فهرست موضوعی، فهرست جاها، قبایل، مذاهب، اصطلاحها و... را دربردارد، و بدیهی است این گونه فهرستها بسیار کارآمد و سودمند است.

۳. بهره گیری از سیاق آیات در فهم قرآن، در آیات و جملات تکراری قرآن بسیار محسوس و دقیق است، مثلاً درباره جملات مکرر قرآنی مانند (انّ الله على کلّ شیء قدير) و (وتوکل علی الله) بیش تر تفاسیر در یک مورد به تفسیر آن پرداخته و در موارد دیگر یا تفسیر نکرده و یا به همان مورد اول ارجاع داده اند، ولی در تفسیر ارزشمند (المیزان) با توجه به سیاق آیات، عموماً برای هر یک از این جملات، افزون بر معنا و تفسیر عام جمله، مفهوم دیگری نیز برای آن می یابیم. امام خمینی (ره) نیز در تفسیر سوره حمد نیز فرموده اند که (بسمله) در ۱۱۳ سوره قرآنی دارای معنی ها و تفسیرهای متعددی است و این گونه نیست که در یک مورد (سوره حمد) تفسیر شود و در ۱۱۲ سوره دیگر بدان ارجاع داده شود، زیرا متعلق (بسمله) در هر سوره با سوره های دیگر فرق دارد.

۴. این نوشتار، پژوهشی مختصر درباره نقش سیاق آیات در فهم قرآن، در تفسیر (المیزان) است، ولی به نظر می رسد که سزاوار است قرآن پژوهان حوزه و دانشگاه با پژوهش و تحقیق و تدوین رساله ای مستقل، رابطه سیاق آیات و نوع تأثیر آن در فهم قرآن و بهره گیری از آن را در تفاسیر گوناگون و نیز تفسیر (المیزان)، مشخص نموده و تألیفی جامع و سودمند ارائه دهند.

۵. در تمامی موارد، رک: علامه طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۶/۲۷۲ - ۳۵۴.

۶. در دیگر جاهای تفسیر، فراوان عبارتهای (والسّیاق یؤیّده)، (والسّیاق یعاضده)، (والسّیاق ینافیها)، (والسّیاق لاینافیها) و شبیه به آن، به چشم می خورد.

۷. در صورت دقت بیش تر در تفسیر این سوره در (المیزان) ممکن است، شمارش موارد یادشده کمی بیش تر گردد.

۸. تفسیر المیزان، ۱۶/۲۷۳.

۹. همان. در این آیه، در حقیقت (سیاق آیه) دلالت بر دو چیز دارد. نخست وقوع مورد آیه و سپس تأیید برخی از روایات اسباب نزول، و نیز بحث تناسب آیات (در این جا تناسب جمله ها و کلمات) در این تحقق یافته است.

۱۰. همان، ۱۶/۲۷۴.

۱۱. همان.

۱۲. همان، ۱۶/۳۲۴.

۱۳. همان.

۱۴. همان، ۲۷۶/۱۶.

۱۵. همان، ۳۱۳/۱۶. نگارنده در تحقیقی که در نوع استعمال اسماء الحسنی در قرآن انجام داده، بدین نتیجه دست یافته است که اسماء الحسنی الهی که بیش تر در پایان آیات آورده شده، رابطه مستقیمی با آغاز آیه مربوط به خود دارد و در هر آیه افزون بر معنای عام، معنای خاص خود را دارد، همچون آیه (احزاب/۳۴) و نیز آیات ۲ و ۳ که پیش تر بیان شد.

۱۶. همان، ۲۸۰/۱۶.

۱۷. همان، ۳۰۵/۱۶.

۱۸. همان، ۳۱۱/۱۶. مرحوم علامه طباطبایی در چند جای قرآن، ترتیب آیات قرآن را بنابر احتمالی توقیفی نمی دانند و آن را مربوط به جمع قرآن در زمان خلفا به شمار می آورند، از جمله آن موارد، همین آیه تطهیر است. رک: ص ۳۱۲.

۱۹. همان، ۳۲۱/۱۶.

۲۰. همان، ۳۱۳/۱۶.

۲۱. همان، ۳۲۲/۱۶.

۲۲. همان، ۳۲۹/۱۶. نیز ترجمه آیه در متن مقاله، به گونه ای است که (هم) در (تحیتهم) به معنای فاعلی است و نه مفعولی. این ترجمه آیه و دیگر موارد، برگرفته از ترجمه قرآن خرمشاهی است.

۲۳. همان، ۳۳۶/۱۶.

۲۴. همان.